

- 4) вставність на початку речення характеризується більшою силою вимови порівняно з усім реченням, а всередині речення, навпаки, вставні слова, словосполучення і речення вимовляються з меншою, ніж уся інша частина висловлення, інтенсивністю;
- 5) зміна інтенсивності вимови позначається на висотних характеристиках окремих частин висловлення.

Зазначене вище має вагоме значення у формуванні загального

інтонаційного малюнка речення.

Таким чином, ми бачимо, що вставні конструкції не пов'язуються ні з реченням в цілому, ні з окремим його членом підрядним зв'язком. Важко однозначно визначити зв'язок, у якому перебувають вставні конструкції з реченням чи якоюсь його частиною. Такий зв'язок різні мовознавці визначають то як інтродуктивний, то як відносний, то як зіставний, то як включення.

Література

1. Баранник Д.Х. Про граматичний і неграматичний зв'язок слів у реченні // Дослідження з граматичної будови української мови / Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1988. – 104с.
2. Ващенко В.С. Українська мова. – Х.: Вид-во Харків. ун-ту, 1959. – 236с.
3. Грамматика русского языка: Синтаксис. – М.: Изд-во АН СССР, 1954. – Т.2., ч.2. – 444с.
4. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
5. Кротевиц Е.В. Слово, часть речи, член предложения. – Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1960. – 243 с.
6. Кротевиц Е.В. О связях слов. – Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1959. – 145 с.
7. Курс сучасної української літературної мови. Т.2.: Синтаксис / За ред. Л.А.Булаховського. – К.: Рад. шк., 1951. – 406 с.
8. Мухин А.М. Синтаксемный анализ и проблема уровней языка. – Л.: Наука, 1980. – 302с.
9. Руднев А.Г. Синтаксис осложненного предложения. – М.: Учпедгиз, 1956. – 167 с.
10. Современный русский язык: Морфология. Синтаксис / Под ред. Е.М. Галкиной-Федорук. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1964. – 385 с.
11. Шевченко Л.Ю. та ін. Сучасна українська мова: Довідник / Л.Ю.Шевченко, В.В. Різун, Ю.В. Лисенко; За ред. О.Д. Пономаріва. – К.: Либідь, 1993. – 336с.

Доцент Г.М.Віняр, канд. філол. наук

Новотворення іменників з процесуальним значенням

Словотвірне значення "опредметнена дія" у новотворенні 90-х років реалізують віддієслівні синтаксичні деривати з суфіксом *-ння* та його варіантами, а також похідні з формантом *-ізація* (*-изація*). Для субстантивного оформлення назв дії характерне черезступінчасте словотворення, тобто пропуск акту деривації відіменного дієслова і творення іменника девербативної структури безпосередньо від мотивуючого іменника або прикметника.

Високу активність у сучасному новотворенні виявляє традиційно продуктивний в українській мові словотвірний тип з суфіксом *-ння* (*-ання, -яння, -ення, -іння*). Джерелом мотивації похідних даного типу є раніше утворені дієслова (*ушляхетнення, заприязнення, поганьблення*), дієсловановотвори (*концертування*), а також іменники, що могли б бути твірними для потенційно можливих дієслів (*уреальнення, одержавлення*). Віддієслівні іменники на *-іння* є перекатегоризованими назвами дій і процесів, що зберігають тісний зв'язок з дієсловами. Напр.: *"Поступово все навкруги занечистилося, і це занечищення набуло сьогодні критичної маси"* (*Голос України*). Більшість дериватів аналізованої структури є потенційними словами, що створені мовцями в процесі спілкування з потреби виразити дію або процес опредметнено. Цим вони відрізняються від узуальних слів такої ж структури, частина з яких набула предметного значення (напр.: *володіння*).

Морф *-ння* виступає в утвореннях від дієслів (здебільшого недоконаного виду) з суфіксами основи *-а- (-я-)* або *-ва-, -ува- (-юва-)* [5,69], що підтверджується і фактами сучасного словотворення: *надвисання, вдивляння, повістуння, репрезентуння, дискутування, експериментуння*. Варіант *-ення* оформлює іменники, утворені від дієслів з суфіксом *-и-*: *умальовничення* (дійсності), *оприлюднення* (документів), *оплощинення, знеосіблення, заневолення, поганьблення, музичення*. Частина аналізованих новотворів носить okazіональний характер, поява окремих з них стала можливою завдяки метафоризації, яка підвищує активність словотвірного типу.

Формант *-ння* є одним з найуживаніших іменникових суфіксів для продукування похідних словотвірної категорії назв дії. Твірною базою при цьому виступають не тільки власне українські основи, а й запозичені. Як відзначається в дослідженнях із словотвору української мови, мотиваційна база утворень з формантом *-ння* значно ширша, ніж іменників на *-ація*, котрі долучаються до неслов'янських основ [7, 10]; у порівнянні з останніми, девербативи з суфіксом *-ння* передають відтінок тривалої дії [2, 20]. Відмінність у словотвірному значенні вказаних словотвірних типів зумовлює в окремих випадках їх паралельну реалізацію, виходячи із конкретного номінативного завдання, напр., новотвір *плюндрація*, на відміну від лексикографованого іменника *плюндування*, не передає відтінку тривалої дії, що забезпечує паралельне функціонування цих словотвірних синонімів.

Характерною ознакою віддієслівного словотвірного типу з суфіксом *-ння* у сучасному новотворенні є наявність черзеступінчатого словотворення. Логіка деривації назв процесів підказує появу спочатку дієслівної основи, котра стала б твірною для іменника з формантом *-ння*, що підтверджується і теорією похідності, обґрунтованою в сучасній дериватології [3, 196]. Проте факти творення нових іменників-девербативів з суфіксом *-ння* виявляють тенденцію до пропуску цієї ланки словотвірного ланцюжка і утворення назв опредметненої дії від іменних основ. Дві третини новотворів аналізованої структури продукуються в мовленні без опори на реально існуючі дієслова, хоча мовною системою такі мотивуючі дієслівні

основи передбачені і їх структурні частиномовні елементи, дієслівні префікси і суфікси, виразно проступають в основах похідних іменників, пор.: *уреальнення, виаскравлення, розбалансування, оплощинення*. Незважаючи на те, що діахронічно деривація даних похідних випереджає появу твірних, варто погодитися з думкою Т.Л.Канделаки, що незалежно від часу появи дієслова і іменника – назви дії ця пара потенційно завжди існує [4, 45].

Мотивуючою основою для субстантивів – назв дії часто виступає іменник або прикметник, а граматичне оформлення відбувається за аналогією до віддієслівних утворень з суфіксом *-ння*: Наявність у мовній системі моделеслів, які служать зразком для продукування номінативних одиниць засобами словотвору, з одного боку, сприяє розвитку нових словотвірних зв'язків (між твірними субстантивними основами і іменниками – назвами дії), з іншого боку, засвідчує регулярність словотвірного типу з дериватом *-ння*, похідні якого утворюються з потреби висловлення за аналогією до узуальних слів навіть при відсутності твірного дієслова.

Активізація словотвірного типу з формантом *-ння* у процесах сучасного новотворення відбувається під впливом зростання дериваційної бази, зокрема дієслівних основ відіменного походження, а також потенційної можливості утворювати такі дієслова від іменників і прикметників. Регулярність відношень у словотвірному ланцюжку "іменник – відіменникове дієслово – віддієслівний іменник" робить можливим зв'язок "іменник – віддієслівний іменник", при якому "твірний суфікс відповідає ознаці залежності даного поняття до числа понять категорії дії, а твірна основа передає видову, в даному разі предметну ознаку даного виду дії" [4,44]. Зв'язок з іменниковими твірними основами виявляють, зокрема, новотвори *тестування, аукціонування, конферування, ярликування* та ін. Напр.: *"Розраховуємо і на канадську систему тестування кандидатів у фермери" (Молодь України). "Шкода витратити час на нескінченне кавування, чаркування, теревені" (Україна).*

Для пояснення аналізованого явища творення іменників зі значенням процесуальності безпосередньо від іменних основ варто зауважити, що, оскільки творення девербативів на *-ння* є синтаксичною деривацією, факти черезступінчатого словотворення являють собою об'єднання в одному словотвірному акті процесу номінації і транскатегоризації. Переважна потреба в іменниках – назвах дії зумовлена, очевидно, загальномовною тенденцією до інтелектуалізації, впливом наукового стилю, для якого характерне вираження абстрактної дії.

Високу емпіричну продуктивність в оформленні назв дій і процесів виявляє словотвірний тип з формантом *-ізація (-ізація)*, похідні якого, як і девербативи з суфіксом *-ння*, перебувають в системних дериваційних відношеннях з дієсловами. Дані словотвірні типи реалізують різні словотвірні значення: називаючи опредметнену дію (процес), девербативи з формантом *-ння* "не можуть мати значення "процес наділення властивістю, названою твірною основою", котре властиве лише дериватам на *-ізація (-зація)*" [7, 10]. Така монофункціональність запозиченого афікса,

специфічність словотвірного значення віддіслівних іменників з суфіксом *-ізація* (*-изація*), відсутність конкурентних словотвірних типів забезпечує високу активність даного форманта у неологічному словотворенні. Екстралінгвальний фактор активізації словотвірного типу з дериватором *-ізація* (*-изація*) можна вбачати у глобальності сучасних явищ і адекватній передачі їх похідними цієї структури, які переважно мають значення "всебічне систематичне запровадження, використання або поширення того, що позначено твірною основою".

В українській дериватології словотвірний тип з формантом *-ізація* (*-изація*) кваліфікується як такий, що не склався остаточно [1, 65]. До 80-х років його, як правило, розглядали у сукупності з іншими словотвірними типами, що мають у своїй структурі суфікси латинського походження *-ація* (*-яція*), *-кція*, *-ція*, *-енція*, *-фікація* [5, 74; 6, 108-109] і в новотворенні досліджуваного періоду не виявляють активності. Розгляд форманта *-ізація* (*-изація*) як самостійного дериватора, а не варіанта морфеми *-ація* зумовлений, на нашу думку, творенням назв дій не тільки від дієслів з суфіксом *-ізувати* (*-изувати*), але й безпосередньо від іменних основ, напр.: *екологізація*, *профілізація*, *суверенізація*.

Оскільки основи аналізованого словотвірного типу розрізняються тільки відтінками значень твірних основ, тобто тією частковою предметною ознакою, яка відрізняє один вид процесу від інших всередині самої категорії процесів [4, 45], похідні з формантом *-ізація* (*-изація*) доцільно розглядати за лексико-граматичними особливостями базових імен, які часто виступають безпосередньо твірними при деривації іменників – назв процесів.

Новотвори із суфіксом *-ізація* (*-изація*), які мають у своїй основі назви конкретних предметів, реалізують словотвірне значення "масштабне поширення, використання, впровадження того, що названо твірним іменником": *велосипедизація*, *комп'ютеризація*, *доларизація*. Напр.: *"Продовжити роботу щодо комп'ютеризації шкільної освіти"* (УМЛШ). *"Збільшується доларизація внутрішнього ринку..."* (Молодь України).

Мотивуючі іменники з абстрактним значенням надають похідним з формантом *-ізація* (*-изація*) значення "охоплення певного об'єкта ознакою, названою твірною основою": *пасторалізація* (антонім до одностипного похідного *урбанізація*) – виявлення підвищеного інтересу до сільського способу життя, прагнення до єдності з природою; *євангелізація планети* (із програми Християнського комуністичного союзу в м. Донецьку (телебачення)); *інформатизація*. Напр.: *"Тепер інша епоха – епоха інформатизації, коли головним ресурсом людства стає інформація"* (Наука і суспільство).

Ряд новотворів аналізованої структури характеризується множинною мотивацією. Десубстантивно-деад'єктивне походження виявляють деривати зі значенням "надання властивості, названої мотивуючим іменником або співвідносним з ним прикметником": *комерціалізація* від *комерція* і *комерційний*, *американізація* – *Америка* і *американський*, *автономізація* – *автономія* і *автономний*. Такі ж мотиваційні відношення

передають новотвори *соціалізація, капіталізація, тоталітаризація, карикатуризація*. Деривати розглянутої моделі широко побутують у науковому і публіцистичному мовленні: *кібернетизація (дослідження), ідеологізація (науки), математизація (досліджень), революціоналізація (наукової думки)*. Напр.: *"Масова атеїзація населення, репресії проти невинних людей, вульгарно-соціологічне приниження таїн людської душі до схематизму павловських рефлексів на собачках звели рівень самооцінки радянської людини нанівець, знецінили вартість її життя у власних очах"* (Профспілкова газета). *"Хочеться вжити один неологізм – екологізація моралі"* (Дніпро).

Частина новотворів, побудованих за девербативним словотвірним типом з суфіксом *-ізація (-изация)*, мотивуються прикметниками і реалізують словотвірне значення "надання ознаки, названої твірним прикметником": *радикалізація, приватизація, лібералізація, невротизація*. Механізм мотиваційних відношень новотвору зазначеної структури і твірної іменної основи проступає з наведеного прикладу: *"Вже кілька років точаться розмови про гуманітарізацію освіти, але в новій, щойно розробленій програмі для шкіл гуманітарний цикл не збільшено"* (Вісник Академії Наук).

Сфера появи і функціонування похідних з дериватором *-ізація (-изация)* зазнає розширення. Традиційно вони властиві науковій мові при оформленні термінослів, як наприклад, у мовознавчих працях: *категоризація, перекатегоризація, субкатегоризація, транскатегоризація, вербалізація, семантизація, процесуалізація*. Під впливом частотності вживання дериватів даного словотвірного типу в засобах масової інформації він утверджується як схема побудови новотворів у публіцистичному стилі. Напр.: *"Характерні для нашого часу урбанізація, технізація, автотемізація, уніфікація, раціоналізація, формалізація, мілітаризм, загроза війн, екологічні кризи... тощо руйнують психічне здоров'я людини"* (Знання та праця) – (новотвір - *формалізація*).

Особливістю новотворення субстантивів з формантом *-ізація (-изация)* є деривація їх у мовленні без опори на дієслова з суфіксом *-ізувати (-изувати)*, з якими ці іменники структурно і семантично співвідносяться. Активність субстантивного словотвірного типу значно підвищує процес новотворення відповідних дієслів. Наявні в мовленні окремі співвідносні пари дієслів і іменників, а також дієприкметників з дериватором *-ізований (-изованный)* засвідчують, на нашу думку, не відношення похідності між ними, а відношення співпохідності, або кодеривації, трьох груп похідних зі значенням процесуальності від мотивуючих імен. Пор.:

гуманізувати – гуманізація – гуманізований
комп'ютеризувати – комп'ютеризація – комп'ютеризований
політизувати – політизація – політизований
категоризувати – категоризація – категоризований

Черезступінчасте словотворення іменників – назв дії, процесу з формантом *-ізація (-изация)*, які є синтаксичними дериватами реальних або потенційних дієслів з суфіксом *-ізувати (-изувати)*, зумовлене, очевидно,

характером вираження значення дії або процесу, що відбувається, як правило, безвідносно до діяча, через що не завжди потребує дієслівного оформлення. Це підтверджується, зокрема, тим, що дієслова зазначеної структури виступають переважно в інфінітивних або безособових реченнях, напр.: "Система освіти – теж кібернетичний засіб впливу на суспільство. Треба гуманізувати її" (Наука і суспільство).

Тенденція до зростання загальної кількості віддієслівних іменників – назв дій вплинула на регулярність словотвірних типів з дериватами -ння, -ізація (-изация), зумовила процеси перебудови у відношеннях мотивації. Оскільки іменники вказаної структури є синтаксичними дериватами дієслів, а останні в сучасному новотворенні мотивуються іменними основами, спостерігається процес об'єднання двох словотвірних актів – лексичної деривації дієслів і синтаксичної деривації на їх основі іменників з прощесуальним значенням.

Література

1. Безпояско О.К. Семантична співвідносність інтернаціональних суфіксів у словотворі сучасної української мови // Мовознавство. – 1979. – № 3. – С.65.
2. Безпояско Е.К. Развитие словообразовательной структуры совр. украинского языка в связи с интернационализацией его лексического состава / АКД. – К., 1980.
3. Земская Е.А. Словообразование // Совр. русский язык. – М.; 1981.
4. Канделаки Т.Л. О некоторых суффиксальных моделях технических терминов //НДВШ. ФН. – 1962. – № 1.
5. Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1979.
6. Токар В.П. Історія іменників з суфіксами -ці(я), -аці(я), -енці(я), -фікаці(я) в українській мові // Питання словотвору східнослов'янських мов. – К.: Наукова думка, 1969.
7. Чернецкая А.В. Функции иноязычных деривационных ресурсов в словообразовательной системе украинского языка / АКД. – К., 1983.